

Talât Tekin: *Ana Türkçede Aslî Uzun Ünlüler*, V + 278 s., Hacettepe Üniversitesi Yayınları/B15, Ankara 1975.

Doçent (şimdi profesör) Dr. Talât Tekin bu konuyu ilkin, Amerika'da iken, Peşte'de çıkan "Acta Orientalia Hungarica" dergisinin XX. sayısında (1967, s. 151-170: "Determination of Middle-Turkic Long Vowels Through 'Arūd'" (yani Orta Türkçede aruz kuralları yoluyla uzun ünlüleri kılalardan ayırma) başlıklı yazısında ele almış, aynı yılda Helsinki'de çıkan "Journal de la Société Finno-ougrienne"de (cilt 68.5., s. 1-20: "Long Vowels in 'Atabatu'l-Hāqā'iq") bu konuyu yeniden işlemiştir. Bu ikinci yazısını "İkincil uzun ünlüler", "Birincil uzun ünlüler" ve "Uzun ve kısa son- ekler" şeklinde üçe bölmüş, örnek olarak *āt* (=ad), *yā* (=yay), *yāz* (mevsim), *bōl* (=olmak), *kōl* (=göl) gibi sözcükleri ve *büzü!* (=süsle!) *adaqqā* (=ayağa) gibi son-ekli fiil ve isimleri göstermiştir. Ertesi yıl 1968'de Amerikan Indiana Üniversitesi yayınları arasında çıkan ilk akademik kitabında (*A Grammar of Orkhon Turkic*) bu konu, bir bölüm olarak, yine ele alınmıştır: s. 50, ilk hecedeki uzun ünlüler, örnek: *bīç-* (=biçmek), *tīl* (=sözcük, haber), *kōk* (=mavi), *ōd* (=öd); s. 67, sonraki hecelerde rastlanan uzun ünlüler, örnek: *apā* (=dede), *qarām* (=siyah), *ağūş* (=zenginlik), *yari-* (= yürümek), *biti-* (=yazmak), *ordū* (=ordu, karar-gâh), *süñük* (=kemik).

Talât Tekin, ana Türkçedeki aslî uzun ünlüleri ele alan bugünkü kitabında, sorunu dünden bugüne değil, bugünden düne olarak ele almıştır. Haksız da da değil; kaynağı bilinmeyen bir şey bilinen ucundan köküne değin izlenir. Buna göre dört bölümlü kitabın ana başlıkları şöyledir: I. Modern Dil ve Lehçelerdeki Aslî uzunluklar, II. Tarihî Lehçelerdeki Uzun Ünlüler, III. Seslik Değişme v Gelişmeler, IV. Aslî Uzun Ünlülerin Çıkışı. Dikkat edilirse ele alınan ünlü uzunluğu türeme uzunluk değil, aslî uzunluktur.

Bu esasa göre ele alınan bugünkü dil ve lehçeler şunlardır. Yakutça, Nijniy Novgorod Tatar-ağzı, Kaybal Türkçesi, Karagas Türkçesi, Özbekçe, Yeni Uygurca, Kırgızca, Balkarea, Türkiye Türkçesi, Gagauzca, Türkmençe, -ki bu sonuncu Türkçedeki aslî ünlü uzunlukları en iyi bir şekilde korumuş olan Türk dilidir-, Yakutça ikinci gelir. Çuvaşça bu guruba alınmamıştır.

İkinci bölümde şu tarihî dil ve lehçelere rastlarız. Orhon yazıtları ve “runik” harflerle yazılı başka belgeler, Uygur ve Brahmi yazısıyla yazılı metinler, Orta Türkçe, özellikle “Kitabü Divan-ı Lûgati-t-Türk”, “Anonim Tefsir”, “Behçetü'l-Hada'ik”, İkinci hece uzunlukları, “Codex Cumanicus” ve eski Bulgar Türkçesi.

Üçüncü bölüm, I ve II bölümlerde görülen asli ünlü uzunlukların inceden inceye çözümlenmesine ayrılmıştır. yeni seslik değişme ve gelişmeleri: 1. Ünlü ikizleşmesi (Ana Çuvaşçada, Volga Bulgarcasında, Eski ve Orta Türkçede, Modern dil ve lehçelerde); 2. Ünlü ötümlüleşmesi (Oğuz gurubu lehçelerinde, Karagaşçada); 3. Başta *y-*, *v-*, *h-* değişmesi; *y-* türemesi: Çuvaşçada, Orhon Türkçesinde, Modern dil ve lehçelerde; *v-* türemesi: Türk ve Volga Bulgarcasında, Çuvaşçada, Orta Türkçede; *h-* türemesi); 4. ünsüz ikizleşmesi; 5. Öndamaksıllama; 6. Ünlü türemesi (Çuvaşçada, Hotan lehçesinde, Azeri lehçesinde, Tatarcada); 7. Ünsüz türemesi: *r*, *l*, *n* türemesi, *ş* tüemesi, *h* tüemesi. Seslik değişme ve gelişmelerden dolayı bugünkü Çuvaşça I. bölümde değil burada III. bölümde ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde aslî uzun ünlülerin çıkışı sorunu ele alınmış ve kimi dilelerce ileri sürülen kuramlar açıklanmıştır: 1. büzülme kuramı, 2. vurgu kuramı, 3. “telâfi” kuramı, 4. ikiz ünlü kuramı, 5. hece doruğu kuramı. En çok, büzülme ve *r*, *l* düşmesi olayı üzerinde durulmuştur. Son olarak ünlem ve yansımalar ele alınmış, ek olarak d Ana Moğoleadaki uzun ünlüler inceleme konusu olmuştur. İkinci ekte de Ana Türkçede uzun ünlü kök ve gövdeler cetveli ile bibliyografya ve kısaltmalar verilmiştir. Kitabın en bilimsel üstünlüğü inceleme metodunun yanibaşında, tanık olarak gösterilen örneklerin son derece bolluğu ve bunların nerelerden alınmış olduğunun yerli yerince gösterilmiş olmasıdır.

Bibliyografya bölümü oldukça zengindir. Bu arada, haklı olarak, daha yayımlanmamış olan önemli bir yazıya yer verilmemiş: Danca yazılı ve altın madalya ödülü kazanmış olan bir çalışma. Bayan Dr. Iben Raphael Meyer'in şu yazısı: *Vokallaengde i Tyrkisk* (Türkçede ünlü uzunluğu) V + 95 daktilo sayfası, Centralasiatiske Institut, Kopenhag 1960; İçindekiler şöyle: I. Giriş: Bugünkü Türk lehçeleri, Yakutça-Türkmence, Çuvaşça; II. Eski Türk kaynakları: Orhon Türkçesi, Uygur-Manihaî Türkçe, Brahmi, “Oğuzname”, Kaşgarlı Mahmut, Başka İslam Kaynakları, Kumança; Bibliyografya. Bu çalışma eğer yayımlanmış olsaydı T. Tekin kuşkusuz onu da gösterecekti.

Türkçedeki aslî uzun ünlüler yazıda gösterme ya da incelemenin başlıca aşamaları vardır: Bu aşama ya da durak sahiplerinden ilk ikisi Türktür:

Yoluğ Tigin ile Kaşgarlı Mahmut, Kök-Türklerin 732'deki *Kül Tigin* anıtını yazdıran Yoluğ Tigin, tarihte adı ve yılı belli olan bu 1 numaralı Türk yazarı, anıttan örneğin *yok* sözcüğünü *yuok*, (*yök*; doğu yön 31, *yök erti* = yok idi) biçiminde kullanmıştır. Kaşgarlı Mahmut da 1072'deki *Kitabü Divanı Lugati't Türk*'ünde *ad*'ı *at*'tan, *aç*'ı da *ac*'tan ikişer elif'le ayırmıştır (*aat*, ااا. *aac* ج||, I/s. 78, I/s. 79).

Yeni zamanlarda Avrupalılardan Otto v. Böhtlingk 1848-1851 deki *Über die Sprache der Jakuten* I-V adlı kitabında (St. Petersburg s. 133 135 ve 143) Yakutçadaki asli *ā ī i u ü* uzun ünlüleri kılalardan ayırmıştır. Yakutçayı batıda bulunan Nijni Novgorod Tatarcasıyla karşılaştıran Böhtlingk'in verdiği örnekler arasında Yakutça *suorgan*'a karşılık Nijni Novgorod'de *yorgan* (<* *yoğurkan*) gibileri de bulunduğuna göre Böhtlingk uzun ünlülerin asli olduğuna değil hece büzülmesinden meydana gelmiş olduğuna inanmış gibi görünmektedir.

W. Radloff 1882'deki *Phonetik der nördlichen Türksprachen* (Leipzig) adlı kitabında asli ünlü uzunluğu üzerinde durmamış bunu "büzülen hece"lerden (Alm. Verschmelzung s. 72) meydana geldiğini söylemiştir, örneğin 76-77'de *kagan* > *kān* ve *sakal* > *sāl* gibi. Radloff 1901'deki "Zur Geschichte der Türkischen Vokalsystems" başlıklı makalesinde de ("Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences", St Petersburg, XIV. s. 425-462) bu kanıttan şaşmamıştır.

1900 yılında K. Foy "Türkische Volkstudien besonders des Kök-türkische und Osmanische betreffend" başlıklı makalesinde ("Mittheilungen des Seminars für Orientalischen Sprachen", III/2, Berlin s. 180-215) Kök-Türkçeden, Yakutçadan, Osmanlıcadan ve öbür lehçelerden ünlü uzunluğuyla ilgili örnekler vermiştir.

İki yıl sonra, 1902'de Danimarkalı V. Grønbek'i buluruz: Peşte'deki "Keleti Szemle" 1902-1903'te kendi imzasıyla Almanca özetinde değil (cilt IV, 1902, s. 114-125, 1903 s. 229-240), aslını Danca yazdığı *Forstudier til Tyrkisk Lydhistorie*'de 121 s., Kopenhag 1902. Bu kitabın 48. sayfasından (§ 58) s. 109'a dek (§ 156) Grønbek "ünlü kısalığı-uzunluğu"nu (Dan. Volkalkvantitet) önemle ve ayrıntılarıyla ele almıştır: Yakutçada, Osmanlıcada, Çuvaşçada ve "Codex Cumanicus"ta (Osmanlıca § 80-82 ve 140) öbür lehçelerle karşılaştırmalı olarak; örneğin Osm. *od*, Yakut. *uot*'a karşı Osm. *ot*, Yakut *ot*). Grønbek'in bu kitabını H. Pedersen de incelemiştir. ("Türkische Lautgesetze" ZDMG, LVII / 3 1903, s. 535-561). Grønbek'e göre Türkçede uzun ünlüler hece büzülmesiyle meydana gelmiştir.

1914/1915 yıllarında J. Németh, Peşte'de çıkan "Keleti Szemle" dergisinde (cilt XV/1-3 s. 150-164) yer alan "Die langen Vokale im Jakutischen" başlıklı makalesinde Yakutça uzun ünlülü *āt* (= ad, isim), *haş* (=kaş), *kīs* (= kız), *bās* (= baş) *as* (= aç, doymamış), *iä* ile *biär-* (=vermek), *uo* ile *buol-* (=bolmak, olmak), *üö* ile *küöh* (=gök, yeşil, mavi) gibi sözcükleri ele almış ve bu dildeki uzun ünlüleri vurgu etkisine bağlamıştır. Altayist G.J. Ramstedt de aynı dergide (cilt XV, 1915, cilt XVI, 1916, s. 134-150 ve 66-84) "Zur mongolisch-türkischen Lautgeschichte I. II." başlıklı araştırmasında örneğin Türkçe *kök* sözcüğü Çuvaş, *kəvak* (<**koyk*), Yahut *kök* ve Macarca *kék* sözcükleriyle karşılaştırmış ve ünlü uzunluğunu büzelme kuramına bağlamıştır. Aynı kuram "Zur Frage nach der Stellung des Tschuwassischen" başlıklı makalesinde de görünmüş ("Journal de la Société Finno-ougrienne XXXVIII/1, Helsinki 1922) ve son *Einleitung in die Altaische Sprachwissenschaft* başlıklı 3 ciltlik toplu görüşünde de (Helsinki, 1957-1966) tekrarlanmıştır (cilt I. "Lautlehre" s. 164-166); örnekler: Türkiye Türk. *oğul* ~ Kazan Türk. *ül*; Moğol. *köke*. ~ Türk. *kök*.

Asıl uzmanlığı genel dilbilim alanında olan E. D. Polivanov 1924'reki "K voprosu ob obşçe-turetskom dolgote glasniĥ" (Orta Asya Üniversitesi Bülteni, Taşkent 1924, No. 6., s- 157) ve 1927'deki "K voprosu o dolgiĥ, glasniĥ v obşçe turetskom prayazıke (Bilimler Akademi Bildirileri 1927, s. 151-153) başlıklı yazılarında Türk dillerindeki ünlü uzunluğunu kök Altay birliğinde bulunan bir başkalaşma serisi saymıştır.

Çuvaş-Moğol ilişkilerini 1925'te N. Poppe de ele almıştır: "Çuvaşkiy yazık i yego otnoşenie k mongol'skomu i turetskim yazıkam" (İzvestiya Rossiyskoy Akademii Nauk" 1925 s. 405-424). 1962'de Poppe, Moğolcadaki asli uzun ünlüleri ele almış ("The Primary Long Vowels in Mongolian", Journal de la Société Finno-ougrienne'de, cilt 63/2, Helsinki s.1-19), Tunguzca ve Türkmençe ile karşılaştırmalar yapmıştır. Örneğin Moğol *kata-* <**katā-* (= katlaşmak) > Tunguz *katan* (= katı), Yakut *kītānaĥ* (= katı); Moğol *delge-* (= yayılmak) < **delkē-* > Yakut, *tälgä-*; Türkmen, *çāġa* = çocuk, Moğol *çaka*, Halĥa *t'sahĥa* > **çaka*. Başka bir yazısında ("On the Long Vowels in Common Mongolian", Journal de la Société Finno-ougrienne 68/4 s. 1-31, Helsinki 1967), uzun ünlü bakımından yine Moğolca ve Türkçe arasına karşılaştırmalar yapmıştır. Örneğin Türkçe *aġa*, Moğol *aqa*, Eski Moğol, *āqa*, Halĥa *aĥ*, Monguor *āGa*, Türkmen *āġa*, Evenki *akā*, Solon, *aĥa*, Dagur *akā*. 1961'de yayımladığı "Altay dillerinin karşılaştırmak grameri"nde (*Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen. Teil I: Vergleichenden Lautlehre*, Wiesbaden) Pappe ilk hece-

deki ünlü uzunluğunu (s. 91 - 112) ve sonraki hecelerdeki ünlü uzunluğunu (s. 112 - 133) Altay dillerinde genel olarak görülen bir olay saymıştır.

1936'da Aşhabad'da A. P. Potseluevskiy'nin iki kitabı çıkmıştır: *Dialekti Türkmenskogo Yazıka* ile *Fonetika Türkmenskogo yazıka*. Bunlarda uzunluk-kısalık bakımından ünlüler üçe ayrılmıştır: 1. kısa, yani normal, 2. uzun, 3. çok kısa, Uzun ünlü örneklerinden *süt* (eski yazım *syjt*=süt) *gūç* (eski yazım *gyjç* = güc kuvvet). Türkmencenin eski yazımında, örneğin A. Aliev ve K. Bööriev'in sözlüğünde (*Russko-türkmenskiy Slovar'*, Aşhabad 1929) uzun ünlüler çift harfle gösterilirdi, *aa ii uu* gibi. Şimdi bunlar normal *a, i, u* yazılıp uzun okunuyor. Türkmenceyi anadili gibi bilmeyenin bu ünlülerin kısa mı uzun mu olduğunu anlayabilmesi için sözlüğe bakması gerekmektedir, örneğin M. Ya. Hamzaev'in *Türkmen Diliniñ Sözlüğünde* (Aşhabaal 1962) "abadan" anlamına *abat* olduğu gibi *abat* yazılmış, parantez içerisinde de şu okunuş gösterilmiştir: *a:ba:t* yani iki *a* da uzun (yazımı eskiden *aa*, şimdi *a:*).

1937 'de M. Räsänen "Über die langen Vokale der türkischen Lehnwörter im Ungarischen" başlıklı makalesini yayımladı ("Finnisch-Ugrische Forschungen" XXIV/1-3 s. 246-255, Helsinki). Yazar ünlü uzunluğunu Ana Türkçede başlatmış, lehçelerden Yakutça ile Türkmence üzerinde durmuştur. Karşılaştırmadan örnekler: Ana Türkçe *ā, ō, õ*, Yakutça karşılığı *a, uo, üö*, Türkmence karşılığı *ō, oo, o, ō:* Türkmen Macar karşılaştırılmasından örnek: Macar *gyász* ~ Türkmen *yaas* (= yas), Macar *şár* ~ Tğrkmen *saarı* (= sarı). Aynı yazar 1949'da Helsinkide yayımladığı *Materialien zur Lautgeschichte der Türkischen Sprachen* kitabının 64-73. sayfalarında ünlü uzunluğu konusunu ele almıştır, iki bölümde, Biri (s. 64-71) ilk hecede, öbürü (s. 71-73) öbür hecelerde. İlk hecedeki uzun ünlülerden sonra gelen *k, t, p, ç* ündeş*lerin aynı sıra ile, *g, d, b, c* (yani "titreşimli", Fr. sonore) durumuna geldiğine işaret edilmiştir. Türkçemizde *ād, āc* gibi. Yakutça ile Türkmencede ünlü uzunluğunun düzene uymadığı da görülmüştür. Örneğin "olmak" karşılığı Yakut *buol-*, fakat Türkmen, kısa *bol-*, "100" karşılığı Yakut. *sūs*, Türkmen kısaca *yüz*, "sonbahar" karşılığı Türkmence uzun *güyz*, fakat Yakutçada kısa *ü* ile *küs*. Räsänen'e göre Türk dillerindeki ünlü uzunluğu "hece büzülmesi" karşılığı

* Ünsüz terimi, Arapça *sâmit*'in Türkçesi olarak, yanlıştır. Doğrusu *ün-deş* olmalı. Başka diller de "ünlü eşi" anlamına gelen terimler kullanılmaktadırlar, *ünlü - ündeş* karşılığı olarak: Yunan *phōnēen-symphōnon*, Latin *vocalis-consonans*, İngiliz. *vowel - consonant*, Alman *Selbsilaut-Mitläut*, Macar, *hangzó móssalhangzó*, Rusça, *glasny-soglasny*. Burada *syn-, conmit-, mással-*, *sa-* bölümleri "eş" anlamına gelen eklerdir. Türkçede de *ünlü, ündeş* olması gerekir.

değil, Moğolca ile birlikte Fin ve Altay dillerini de içine alan aslı bir olgudur. Aynı yazar 1960'daki "Türkische Miszellen" başlıklı yazısında ("Studia Orientalia", Helsinki 1960 s. 1-19) aynı kanıda olduğunu bildirmiştir.

1938'de H. K. Menges "Einige Bemerkungen zur vergleichenden Grammatik des Türkmenischen" başlıklı yazısında ("Archiv Orientalní" Prag, s. 7-34). Potseluevskiy'nin yukarıda açıklanan görüşünü yani ünlülerin üç dereceli (çok kısa, kısa, uzun) olduklarını bildiren görüşünü eleştirmiştir. çünkü Menges'e göre telaffuz "durağan" (Alm. *stetig*) değil, oynaktır (Alm. *sprunghaft*), Menges *The Türkic Languages and Peoples* adlı kitabında (Wiesbaden, 1968 s. 75) da belirttiği gibi Türkçedeki ünlü uzunluğu aslı değil, ikincil bir olaydır, yani iki hecenin birleşerek uzaması, örneğin Moğol *kökä* (= mavi, gök) Türkmen *gök*; Moğol *aba* (= ev) = Türkmen *āb* gibi.

Yine 1938 yılında L. Ligeti'nin "Les voyelles longues en Turc" başlıklı makalesi ("Journal Asiatique", cilt CCXXX, Paris, s. 177-204) ve bunun Macarası ("A török hosszu magán hangzók" Magyar Nyelv dergisi XXXIV 3/4, s. 65-76, Peşte) yayımlandı. Bunda Türkçedeki uzun ünlüler hece büzülmesiyle açıklanmaktadır. Çuvaşçayı ve Moğolcayı basamak alarak ve $l \sim \mathring{s}$, $r \sim z$ değişimine dayanarak. Örneğin Altay **tāl'*, Türkiye Türkçesi *taş*, Türkmen *dāş*, Çuvaş *t'sul*, Moğol, *çilagun*; Altay **tūs*, Türkiye Türkçesi *tüz*, Türkmen *düz*, Çuvaş *tivar*, Moğol *dabasun*. Ligeti'nin Moğolcadaki uzun ünlüleri konu alan bir yazısı da vardır. "Les voyelles longues en Moghol" (Acta Orientalia Hungarica, cilt 71/1, 1964, s. 1-18, Peşte). Örnekler, Türk asıllı: Mogol, *bāi* (=zengin), Orta Türkçe (Kaşgari) *bāi*, Türkmen *bāy*, Özbek *boy*, Yakut *bāi*, Türkiye Türkçesi *bay*; Moğol asıllı, *ğāl* (= ateş), Kalmuk, *gal*, Halha *gal*, Afgan Moğolcası: *ğöl*. Ligeti uzun ünlülerin yalnız birinci hecede değil öbür hecelerde de bulunabileceğini söylemekte ve Altay dillerinden Tunguz, Monguor, Gold, vb. topluluklardan örnekler göstermektedir.

A. von Gabain *Alttürkische Grammatik*'inde (I. bas. Leipzig 1941) eski Türkçedeki asli uzun ünlüleri de ele almış (s. 42-46) ve örnekler vermiştir. *kidiz* (=keçe) > *kiiz* < * *kiyiz* > *kiz*. Aynı yaza *Türkische Turfan. Texte VIII* (1952) adlı kitabında da "Huastuanift"ten ve "Uigurica" dan örnekler ortaya koymuştur: *oon* = 10; *oot* = od, ateş; *tooz* = toz, *öoc* = ök; *buu* = bu; *yiil* = yel; rüzgar; *uu* = uyku; *tānri* (yazımı: *tyānri*); *tükāl* = tükel, tam; yazımı, *tyu kyāl*).

1955'te Moskova'da çıkan *İssledovaniya po sravnitel'noy grammatike tyurkskih yazıkov, I. Fonetika*'da F. O. İshakov (s. 160-174) "Dolge glasnie

v tyurkskih yazıkağ” başlıklı bölümde Türkmen, Yakut, Azeri, Altay, Başkutit Kazan Tatarcası lehçelerinden altı sözcük seçerek (s. 161) gösterdiği tabloda yalnız Türkmencede ve Yakutçada uzun ünlü bulmuştur: Türkmen, *bār*, *āt*, *āç*, *dāş*, *gāz*, *bēş*, Yakut *bār*, *āt*, *ās*, *tās*, *hās*, *bies* (Türkiye Türkçesi: *var*, *ad*, *ac*, *taş*, *kaz*, *beş*). Çuvaşçayı bu tabloya almamış. Halbuki şöyle bir tablo da yapılabilirdi, Çuvaşçayı da bu deneştirmeye katarak:

Türkiye Türkçesi	Türkmençe	Yakutça	Çuvaşça
{ <i>ad</i> (=isim)	<i>ād</i>	<i>āt</i>	<i>yat</i>
{ <i>at</i> (beygir)	<i>at</i>	<i>at</i>	<i>ut</i>
{ <i>ac</i> (=“tok”karşıtı)	<i>āc</i>	<i>ās</i>	<i>vis'</i>
{ <i>ac-</i> (açmak)	<i>ac-</i>	<i>as-</i>	<i>us-</i>
{ <i>od</i> (=ateş)	<i>ōd</i>	<i>uot</i>	<i>vut</i>
{ <i>ot</i> (=yeşillik)	<i>ot</i>	<i>ot</i>	<i>utā</i>

Aynı kitapta A. A. Palmbah'ın da bir yazısı vardır (s. 175-181) “Dolgie i poludolgie glasnie tuvinskogo yazıka” başlıklı. Burada “uzun” ve “çok uzun” sorunu ele alınmaktadır. Örnekler: *ab-* (=almak), *aal* (=köy); yazın dilinde *ıyaş*, batı lehçesinde *ias* (=ağaç; “çok çok uzunluk” (3 ünlü yanyana) bu son örnekte kendini göstermektedir. Yine aynı kitapta N. K. Dmitriev “Dolgie glasnie v Yakutskom yazıka” (s. 192-197) başlıklı bölümde Yakutçadaki uzun ünlüleri “Vtoričnie dolgotı v tyurkskih yazıkağ” (s. 198-202) bölümünde de genel olarak Türk dillerindeki ünlü uzunluğunu ele almaktadır. Bu sonuçları iki bölüme ayırmıştır. 1. Kapalı hece, 2. Açık hece. Kapalı hecedekiler iki sonuca varırlar: a. ünlü + *k*, *g* gibiler *ay*, *ey* gibi şekillere girerler, b. *aa*, *ee* gibiler de *ō*, *ē* uzun ünlüye çevrilirler Açık hecedekiler şu şekillere girebilir: *a+ğ+a > ā* olur. *e+ğ> e*, *a+h+a > ā* şeklini alır.

1958'de O. Pritsak, *Jean Demy Armağanı* adlı kitapta (Ankara, T. D. K, s. 203-207) “Die ursprüngliche türkischen Vokallängen im Balkarischen” başlıklı yazısında verdiği örneklerden şunları seçebiliriz: *āz* (= az, Karahanlı *āz*), *iş* (=iş, Karahanlı, Türkmen, Yakut, *iş* / *ir*), *it* (=it, eski Bulgar. *it*, Kazak *iyt*, Doğu Türk *işt*), *cōl* (=yol, Türkmen. *yōl*, Yakut. *suol*).

1960'da Osman Nedim Tuna “Göktürk Yazılı Belgelerle ve Uygurcada Uzun Vokaller” başlıklı yazısında “Türk Dili Araştırmaları Yılığ,” T. D. K, s. 213-282) Orhon ve Uygur Türkçelerinde kökteki uzun ünlüleri, kökten sonraki hecedeki uzun ünlüleri, ve sözcük sonu uzun ünlüleri ayrı ayrı lis-

telerle göstermiş ve eski Türkçedeki uzunlukların daha sonraki çağlara ait uzunluklarla karşılaştırmıştır. Uzun ünlülerin çıkışı konusuna girişmişse de buna yardım edebilecek altı gözlem ortaya konmuştur. Bunlardan biri şudur: Türkçede vurgulu açık hece ünlülerinin normalden daha açık olması. 1963'te Başkurtlardan A. Biişev "*Perviçnie dolgie glasnie v tyurkskih yazıkah*" başlıklı kitabında (127 s., Ufa) asli uzun ünlülerin doğuşu sorununu ele almış, 5 bölümlü bu kitapta bu sorunun tarihçesini yapmış (s. 5-33) ve bu çeşit ünlülerin doğuşunu iki kısa ünlü ya da "kısa ünlü+y" nin kaynaşmasına bağlamak istemiştir, *bayr ya da *beyr > b̄er (=bermek, vermek) gibi, Aynı yılda A. M. Şçerbak "O tyurkskom vokalizme" başlıklı yazısında ("Tyurkologičeskiye İssledsovaniye" dergisi, Moskova - Leningrad, s. 24-40) bu görüşü eleştirmiş ve bu kabul edilirse Türkçede bütün -ay'lı hecelerin uzun a'ya çevrili olarak görünmesi gerektiğini söylemiştir. Görüşünü tamamlamak için Şçerbak, Moskova'da çıkan "Voprosı Yazıkoznaniya" adlı derginin 1967 yılı VI. sayısında (s. 34-47) "O proişhojdenie pervičnih dolgih glasnih v tyurkskih yazıkah" (Türk dillerinde asli uzun ünlülerin çıkışı üzerine) başlıklı yazısında uzun hecelerin çıkışını hece doruğu sorununa bağlamıştır. Buna göre vurgu doruğu ündeş üzerinde bulunan hecelerde ünlüler kısa, ünlü üzerinde bulunanlar da uzun olur.

Uzun ünlü konusunda son bir soruna da G. Doerfer'in *Khalaj Materials* (Bloomington, U. S. A., 1971) adlı kitabında rastlanmaktadır. "yarı uzun" ya da "yarı ünlü (semi-vowel)" sorunu. Doerfer, İran'daki Halac ve Horasan Türkçelerinde rastladığı birçok sözcüklerde normal, yarı uzun ve tam uzun ünlüler bulmuştur, örneğin Halac Türkçesinde "taş" anlamına tās ya da tās uzun a ile, "arka" anlamına ha-ga ya da hāga'da yarı-uzun a. Örneğin a sesinin uzun â ya da iki noktali a: biçiminde, yarı-uzun da ā ya da tek noktali a şeklinde gösterilebilir. Doerfer'in "kısa, yarı-uzun, tam uzun" Potseluevskiy'nin "çok-kısa, kısa, uzun", Pal'mbah'ın da "normal, uzun, çok uzun", şeklinde yaptıkları ayırt üzerinde durulması ve bizdeki ünlü süresi sorunun bir çözüme bağlanması gerekmektedir.

A. Dilâçar